

ANDRZEJ NOWAKOWSKI (Lublin)

Sądownictwo szlacheckie w Oświęcimiu i Zatorze pod panowaniem austriackim w latach 1772 – 1784

I. Wstęp. II. Działalność sądownictwa w latach 1772-1778. III. Reforma sądownictwa z 1778 r. i utrzymanie dawnych sądów do 1784 r. IV. Uwagi końcowe.

I

Tolerowanie sądownictwa polskiego — w tym sądownictwa szlacheckiego — w pierwszym okresie rządów Austrii w Galicji jest tematem nader rzadko poruszonym we współczesnej literaturze prawnohistorycznej. Zagadnienie to było przedmiotem rozważań na przełomie XIX i XX w. W pierwszym rzędzie należy tu wymienić obszerną i udokumentowaną bogatym materiałem archiwalnym, aczkolwiek niekompletną i schematyczną publikację J. Wawel-Louisa¹. Proceduralny aspekt zagadnienia zbadał częściowo B. Gruzewski². Opierając się na badaniach J. Wawel-Louisa oraz B. Gruzewskiego, a także dysponując obszernym zasobem źródłowym, sporo cennych uwag i spostrzeżeń wniósł do zagadnienia S. Kutrzeba³. Nieocenionym źródłem wiedzy dla historyka prawa pozostaje nadal zbiór rozporządzeń władz austriackich, w tym również dotyczących ustroju sądowego, znany jako *Pilleriana*⁴. Najnowsze uwagi

¹ J. Wawel-Louis, *Początkowe sądownictwo austriackie w Galicji 1772 - 1784*, Lwów 1897. Autor nie omawia jednak reform sądownictwa po 1777 r.

² B. Gruzewski, *Ordynacja sądów ziemskich i grodzkich w Galicji 1778 r.*, Przegląd Prawa i Administracji, t. XXXIV, Lwów 1909, s. 89 i n., 206 i n.

³ S. Kutrzeba, *Katalog krajowego archiwum aktów grodzkich i ziemskich*, Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej, t. III, Kraków 1907, s. 10-12 oraz tenże, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. IV: *Po rozbiorach*, Lwów 1917, s. 182 i n.

⁴ *Edicta et mandata universalia Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 11 Sep-*

odnośnie do działalności dawnych sądów polskich w Galicji można znaleźć w monografii S. Grodzkiego⁵ oraz w opracowaniu dotyczącym historii państwa i prawa polskiego (w okresie od rozbiorów do uwłaszczenia)⁶. Jednak autorzy powyższych opracowań z reguły opierają się na badaniach i ustaleniach dokonanych przez poprzedników.

Postanowiłem zatem zająć się nieco bliżej tą tematyką na przykładzie Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego, tym bardziej że tematyka oświęcimsko-zatorska stanowi główny temat moich prac badawczych⁷. W niniejszym artykule oparłem się m. in. na dokumentacji archiwalnej, znajdującej się w zbiorach WAP w Krakowie, dotyczącej działalności sądu grodzkiego oświęcimskiego po 1772 r. Zachowały się tu zaledwie 4 księgi grodzkie z lat 1772 - 1784, gdyż pozostałe uległy zniszczeniu w czasie ewakuacji zbiorów wawelskich we wrześniu 1939 r. oraz podczas działań wojennych, zwłaszcza zaś w 1944 r.⁸

Opublikowanie ordynacji sądowej w 1778 r. stanowi znaczącą cezurę, toteż w historii polskiego sądownictwa pod rządami Austrii można wyróżnić dwa okresy: lata 1772 - 1778 i 1778 - 1784, które kolejno niżej przedstawiam.

II

W nauce polskiej wykazano, że żadne z państw zaborczych, w tym także Austria, nie było w stanie narzucić od razu własnych praw na terytorium Polski⁹. Musiano się godzić na przynajmniej początkowe obo-

tembris 1772 initae possessionis promulgata, Leopoli 1772 - 1817, opr. i wyd. F. Piller (Pilleriana).

⁵ S. Grodzki, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772 - 1848*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 134 i n. oraz tenże, *Źródła prawa w Galicji 1772 - 1848*, CPH, t. XVI, 1964, z. 2, s. 175 - 187.

⁶ *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981, s. 679 i n.

⁷ Do druku oddano pracę habilitacyjną pt. *Dzieje ustroju Księstw Oświęcimskiego oraz Zatorskiego. Studium z historii państwa i prawa polskiego*.

⁸ WAP Kraków, *Castrensia Osvencimensia* nr 19, 156, 157, 167. Prawdopodobnie dane dotyczące działalności sądu grodzkiego w Oświęcimiu oraz sądu ziemskiego w Zatorze w latach 1772 - 1784 zawierają zespoły akt zatorskich z lat 1701 - 1850 Są one w toku inwentaryzacji i opracowywania, przeprowadzanego przez WAP Katowice — Oddział w Oświęcimiu.

⁹ W. M. Bartel, *Kartka z dziejów kultury prawnej w Galicji na przełomie XVIII i XIX w.*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego*, Kraków 1971, s. 15 - 18. Na przykład polskie przedrozbiorowe przepisy o rybołówstwie przetrwały w Galicji przez cały wiek XIX, gdyż austriacki kodeks cywilny z 1811 r. nie regulował tej materii. Najdłużej przetrwały polskie instytucje ustrojowe we wschodniej Małopolsce, o czym pisze K. Arłamowski, *Kancelarie rządów miejskich w zaborze austriackim w latach 1772 - 1918*, Archeion, t. XXXVIII, 1962, s. 241 - 269.

wiązywanie polskiego prawa sądowego, dokonując w nim jedynie niezbędnych zmian. Zadecydował o tym specyficzny układ stosunków społeczno-gospodarczych i polityczno-prawnych, występujący w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Polskie prawo oraz jego poszczególne instytucje — łącznie z sądownictwem — zachowały swój stanowy charakter, podczas gdy w ościennych państwach, a szczególnie w Austrii, reformy prawa dokonywane w duchu tzw. umiarkowanego czy też oświeconego absolutyzmu miały na celu unifikację prawa, umniejszającą zarazem znaczenie podziałów stanowych. Ponadto cesarzowa Maria Teresa proklamując I rozbiór Polski liczyła na to, że pozostawienie dawnego prawa polskiego oraz tradycyjnych sądów szlacheckich (ziemskich i grodzkich) pozwoli na złagodzenie oporu ludności oraz na pozyskanie szerszych kręgów ziemiaństwa do współpracy z zaborcą¹⁰.

Na podstawie traktatu rozbiorowego zawartego pomiędzy Austrią, Prusami i Rosją 5 VIII 1772 r.¹¹ Maria Teresa wydała w dniu 11 IX 1772 r. manifest okupacyjny, obejmując w posiadanie południową część Małopolski, leżącą na prawym brzegu Wisły aż do ujścia Sanu¹². Zabór austriacki objął również ziemie Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego. Wedle ustaleń historyka E. Janoty zabór obu księstw przez Austrię miał nastąpić już w czerwcu 1772 r.¹³ Jako pretekst posłużyła Wiedniowi okoliczność, iż oba księstwa stanowiły aż do 1462 r. lenno Czech¹⁴, a Habsburgowie uważali się za prawowitych dziedziców Korony Czeskiej¹⁵. Kolejnym istotnym pretekstem była okoliczność, że w latach 1768 - 1771 księstwa były widownią wystąpień konfederatów barskich, szczególnie w okolicach Kęt (proklamowanie konfederacji księstw 15 VII 1768 r.) i Białej (siedziba sztabu konfederatów)¹⁶. Chociaż działalność

¹⁰ W. Sobociński, *Sąd i prawo w Polsce pod zaborami*, P i P, 1967, z. 2, s. 220 - 234.

¹¹ Traktat rozbiorowy został ratyfikowany 18 IX 1773 r. przez sejm Rzeczypospolitej, skonfederowany pod przywództwem Adama Ponińskiego, Volumina Legum (dalej VL) w wydaniu Ohryzki, t. VIII, Petersburg 1860, f. 16 - 24.

¹² Pilleriana, t. I, nr I, s. 1 - 3. Z samego województwa krakowskiego po 1772 r. pod panowanie Austrii przeszły powiaty: biecki, czchowski, sandecki, szczyrzycki oraz powiat śląski, czyli Księstwa Oświęcimskie i Zatorskie.

¹³ E. Janota, *Oświęcim und Zator*, Wadowice 1848, s. 6. Wzmianki o włączeniu Oświęcimia i Zatora do Austrii w 1772 r. zawierają Teki A. Schneidra, WAP Kr. Miasto Oświęcim sygn. 1185. Wiadomości o Oświęcimiu, k. 18.

¹⁴ Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, opr. M. Dogiel, t. I, Wilno 1758 — Bohemia nr XV, s. 14 - 17; R. Heck, *Zjazd głogowski w 1462 r.*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 1962, z. 7, historia nr 7, passim oraz A. Nowakowski, *Oświęcim i Zator lennem czeskim (1327 - 1462)*, Przegład Historyczny, t. LXXXVI, 1985, z. 3, s. 533 - 545.

¹⁵ [T. de Trattner], *Wywód poprzedzający prawa Korony Węgierskiej do Rusi Czerwonej i Podola, tak, jako Korony Czeskiej do Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Wiedeń 1772, s. 50 i n.

¹⁶ Bibl. Jagiellońska w Krakowie rkps nr IV 7511, k. 64 - 65; Bibl. Narodowa

konfederatów była wymierzona przeciwko Rosji, nie mogło to ująć uwadze Austrii jako państwa sprzymierzonego z Rosją, zwłaszcza że obszar wystąpienia konfederatów obejmował tereny pogranicza polsko-habsburskiego. Propaganda dworu wiedeńskiego usiłowała ponadto dowieść, że nawet po formalnoprawnej inkorporacji księstw do Rzeczypospolitej, co nastąpiło w 1564 r.¹⁷, Oświęcim i Zator stanowiły nadal niepełnoprawną część państwa polskiego, miejscowa szlachta zaś rzekomo nie korzystała z pełni praw obywatelskich, przysługujących szlachcie w ówczesnej Polsce¹⁸. Już instrukcja nadworna z 1772 r. stwierdzała, iż dotychczasowe sądy prawa polskiego będą mogły nadal wypełniać swe funkcje, lecz wyroki mają być ferowane w imieniu cesarzowej: *Żaden sąd [...] nie ma się odtąd nazywać ani podpisywać jako królewsko-polski, lecz jako cesarsko-królewski (ust. 12). Wszyscy urzędnicy [...] sędziwi mają złożyć przysięgę i rozpocząć obowiązki, przy czym należy ich zatwierdzić tymczasowo w urzędzie (ad interim in officio) (ust. 13). Jednakże należy wyłączyć i równocześnie zawiesić tych wszystkich, których urząd, kompetencja [...] jest sprzeczna z zadaniami [...] gubernatora [...] jak wojewodów, starostów, kasztelanów (ust. 14). Starostwa [...] mają być zabrane (ust. 25)*¹⁹.

Pierwszy gubernator Galicji hr. Pergen, na mocy udzielonych mu przez Marię Teresę szerokich pełnomocnictw, wydał 20 X 1772 r. rozporządzenie w sprawie funkcjonowania sądów, zakazując w nim składania apelacji do sądów, mających siedzibę na obszarze Rzeczypospolitej, tj. do

w Warszawie rkps nr IV 6662, k. 11 - 12 oraz T. Klima, *Akta do konfederacji roku 1768 województwa krakowskiego a zwłaszcza księstw oświęcimskiego i zatorskiego*, Wadowice 1903, s. 3 i n.

¹⁷ VL II, f. 658 - 661 A. Nowakowski, *Prawne aspekty inkorporacji Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego do Polski 1563/1564*, CPH, t. XXXVI, 1934, z. 2, s. 91 - 116.

¹⁸ [T. de Trattner], o.c., s. 50 - 51. Szlachta oświęcimsko-zatorska nie tylko aktywnie uczestniczyła w życiu publicznym Rzeczypospolitej, łącznie z udziałem w elekcji kolejnych monarchów, ale podczas interregnum po śmierci Władysława IV w 1648 r. powołała nawet odrębny sąd kapturowy, nie podlegając sądowi kapturowemu województwa krakowskiego. WAP Kr. Terrestria Zatoriensia nr 6, k. 309 i n. oraz S. Kutrzeba, *Katalog krajowego archiwum*, s. 88.

¹⁹ *Galicja od pierwszego rozbioru do Wiosny Ludów 1772 - 1849*, opr. M. Tyrowicz, Kraków-Wrocław 1956, s. 91 - 92. Znosząc królewsczyzny i regalia królów polskich zniesiono w 1772 r. część starostw; resztę starostw zlikwidowano w wyniku rozporządzenia hr. Pergena z 28 I 1773 r., uznając, że korona austriacka stała się sukcesorem króla polskiego i Rzeczypospolitej. J. Wawel-Louis, o.c., s. 128 i n. Natomiast starostwa: oświęcimskie (grodowe) i zatorskie (niegrodowe) uległy kasacji w 1777 r. Ostatnim starostą grodzkim oświęcimskim był Piotr Małachowski. Bibl. Narodowa w Warszawie rkps nr III 6673, k. 50. Od 1777 r. sędziwi grodzkiemu w Oświęcimiu przewodniczył jedynie podstarości (vicecapitaneus) i to bez określenia „Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego”. WAP Kr. Castr. Osv nr 167, k. 409.

Trybunału Koronnego, jako II instancji od wyroków sądów ziemskich i grodzkich z siedzibą dla Małopolski w Lublinie (czasem we Lwowie) oraz do sądu asesorskiego, jako najwyższej instancji w sprawach miast królewskich z siedzibą w Warszawie. W rozporządzeniu gubernatorskim czytamy: [...] *zaś z tych objętych krajów obywatelom za granicą sędziego sobie szukać albo do obcych zapoznawanych sądów przed nimi stawać już więcej nie wolno*²⁰. Niemal równolegle gubernator ogłosił dwa inne rozporządzenia. Pierwsze z nich datowane 13 X 1772 r. nakazywało nieobecny powrót do Galicji w ciągu 4 tygodni pod groźbą konfiskaty dóbr²¹, natomiast kolejne z 16 XI 1772 r. wprowadziło zakaz wyjazdu z Galicji²², złagodzony 1 III 1777 r. w stosunku do szlachty i mieszczan²³. Wprowadzenie tych restrykcji spowodowało konieczność utworzenia we Lwowie odrębnej instancji apelacyjnej, będącej substytutem Trybunału Koronnego. Dlatego też 4 I 1773 r. powołano do życia Najwyższy Sąd Gubernatorski (*Supremum Iudicium Gubernatoriale*), rozpoznający apelacje od wyroków dotychczasowych sądów szlacheckich (ziemskich i grodzkich)²⁴. Do sądu gubernatorskiego należało przekazać apelacje wniesione na wokandę Trybunału Koronnego w Lublinie, lecz nie osądzone prawomocnym wyrokiem. To samo dotyczyło prawomocnych wyroków trybunału lubelskiego, czekających na egzekucję²⁵. Warto też zwrócić uwagę na to, że hr. Pergen w swym rozporządzeniu z 20 X 1772 r. polecił, aby wstrzymano wykonanie wszystkich wyroków śmierci, wydanych w Galicji w okresie przedrozbiorowym. Akta spraw należało bezzwłocznie przedstawić kancelarii cesarskiej w Wiedniu²⁶.

Po zaledwie 18 miesiącach egzystencji w miejsce Najwyższego Sądu Gubernatorskiego we Lwowie został utworzony Trybunał Królewski (*Regis Tribunal lub k. k. Tribunale*) z siedzibą we Lwowie. Trybunał Królewski zainaugurował swą działalność 4 VII 1774 r., co zostało poprzedzone

²⁰ Pilleriana, t. I, nr IV, s. 7-9.

²¹ Ibidem, t. I, nr II, s. 3-5.

²² Ibidem, t. I, nr VI, s. 11-12.

²³ Ibidem, t. V, s. 7-9. Od 1777 r. każdy szlachcic i mieszczanin galicyjski mógł wyemigrować z Galicji na okres 6 lat.

²⁴ Ibidem, t. I, nr XIII, s. 32-34. Sąd gubernatorski posiadał także uprawnienia kasacyjne w przypadku uchybień formalnych sądów niższych instancji. Jako I instancja orzekał w poważniejszych sprawach cywilnych i karnych.

²⁵ S. Grodziski, *Historia ustroju*, s. 191-192.

²⁶ J. Wawel-Louis, o.c., s. 148 i n. Chodziło tu o sprawienie wrażenia liberalnego stylu rządów Marii Teresy. Istotnie — Maria Teresa rzadko, a jej syn, cesarz Józef II prawie nigdy nie zatwierdzał wyroków śmierci, ferowanych przez sądy galicyjskie. Austriacka monarchia pod koniec XVIII w. różniła się tu zasadniczo od ustroju panującego w Polsce przedrozbiorowej, gdzie monarcha był praktycznie pozbawiony *ius agratiandi* (ułaskawienia mógł dokonać wyłącznie sejm walny), co zostało ostatecznie potwierdzone w paktach konwentach Augusta III z 1736 r., VL VI, f. 626.

ogłoszeniem procedury sądowej z 15 VI 1774 r. Ta właśnie ustawa o porządku sądowym (*Gerichts-Ordnung*) stała się kodeksem postępowania sądowego dla Galicji zarówno dla sądów I instancji oraz dla sądów wyższych instancji²⁷. Ordynacja sądowa z 1774 r. wprowadziła zasadę pisemności postępowania sądowego oraz zasadę apelacji od wyroków sądów I instancji²⁸.

Po krótkim okresie wahań, związanych z odejściem części polskich sędziów w stan spoczynku i odmową złożenia przysięgi na wierność cesarzowej, hr. Pergen wydał 1 XII 1772 r. rozporządzenie nakazujące rozpoczęcie działalności dawnych polskich sądów ziemskich i grodzkich w Galicji: *Sędziom ziemskim [...] zalecamy, aby czasu zwyczajnego na przypadającą niezadługo kadencję, grodzkim zaś, aby 15 dnia miesiąca grudnia ogłosiwszy je pierwaj; sądy swoje zaczęli*²⁹. W ten sposób rozporządzenie gubernatorskie utrzymało dualizm sądów szlacheckich I instancji, charakterystyczny dla przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. O ile sądy grodzkie w Rzeczypospolitej szlacheckiej cieszyły się na ogół dobrą opinią, o tyle sądy ziemskie poczynawszy od połowy XVII w. podupadły, choć zostały reaktywowane w 1765 r. Słabą stroną działalności sądów ziemskich było to, że „roczki” sądowe odbywały się zaledwie 3-4 razy w roku, a ponadto sądy te nie dysponowały własnym organem egzekucyjnym³⁰. Sąd ziemski zatorski, wspólny dla Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego, w praktyce — z powodu braku wymaganego quorum — nie zbierał się pod rządami Austrii, chociaż jego kancelaria była otwarta dla przyjmowania wpisów³¹. Działały natomiast pozostałe sądy ziemskie w tej części Małopolski, która dostała się pod panowanie austriackie oraz sądy grodzkie, w tym sąd grodzki w Oświęcimiu. Wskutek zmian polityczno-terytorialnych miejscowości dawniej należące do sądu grodzkiego krakowskiego zostały przyłączone do sądu grodzkiego w Oświęcimiu, należące zaś do grodu sandomierskiego przyłączono do Pilzna albo Biecza³². Należy przy tym pamiętać, że podkrakowskie miasteczko Kazimierz

²⁷ Pilleriana, t. II, nr XXII, s. 69-70. Znajdujemy tam również instrukcję dla Trybunału Królewskiego z 20 VI 1774 r. Ibidem, t. II, nr XXIII, s. 79-84.

²⁸ S. Grodziski, *Historia ustroju*, s. 194. Rozporządzenie z 8 VII 1775 r. utworzyło Radę Apelacyjną we Lwowie z taką samą ordynacją sądową, jak w Trybunale Królewskim. J. Wawel-Louis, o.c., s. 141 i n.

²⁹ Pilleriana, t. I, nr VIII, s. 13-15. Tę okoliczność podkreśla również M. Kański, *Krótki pogląd na sądownictwo austriackie w Galicji od 1772 r. do chwili obecnej*, Gazeta Sądowa Warszawska, r. 5, 1877, s. 187.

³⁰ Tak np. konstytucja sejmowa z 1590 r. nakazywała odbywać sesje sądów ziemskich w województwie krakowskim 4 razy w roku, VL II, f. 1337.

³¹ S. Kutrzeba, *Katalog krajowego archiwum*, s. 87-88. Śięgi sądu ziemskiego w Zatorze (Terrestria Zatoriensia), przechowywane w WAP w Krakowie nie zawierają żadnych wzmianek na temat obrad tego sądu po 1772 r.

³² J. Wawel-Louis, o.c., s. 24. Ogółem w 1772 r. na terenie całej Małopolski działało 16 sądów ziemskich i 11 sądów grodzkich.

w okresie od września 1772 r. do 9 VI 1776 r. było okupowane przez Austriaków, a zatem w tym okresie dla Kazimierza właściwy był sąd grodzki oświęcimski³³. Każdy z sędziów ziemskich i grodzkich był obowiązany dostarczyć gubernatorowi Galicji wyczerpujące sprawozdanie, zawierające dane o właściwości rzeczowej i miejscowej sądu oraz o zwyczajach sądowych, co wynikało z braku kodyfikacji prawa ziemskiego w przedrozbiorowej Polsce³⁴. Patent cesarski z 22 XII 1775 r. stwierdzał, że póki nie zostanie zakończona kodyfikacja prawa w Austrii, [...] *dopóty używane prawa ojczyste niechaj pozostaną w mocy [...], by w wypadkach, gdzie brak własnego prawa, spory były rozstrzygane według norm prawa sąsiedzkiego, przez które jednak rozumieć chcemy nie inne, jak prawa tych prowincji, które podlegają lub podlegały Rzeczypospolitej Polskiej*³⁵. W ten sposób z woli panującego zezwolono nadal na posiłkowe stosowanie norm prawa polskiego na obszarze anektowanym do Austrii w 1772 r. W latach 1772 - 1784 wprowadzono stopniowo w Galicji szereg przepisów austriackiego prawa prywatnego materialnego. Ogół pisanego i zwyczajowego polskiego prawa prywatnego pozostawał nadal w mocy³⁶.

Począwszy od 1774 r. na obszarze Galicji wprowadzono do praktyki sądowej pierwszą część kodeksu karnego Marii Teresy z 31 XII 1768 r. zwanego *Terezjaną* (*Constitutio Criminalis Theresiana, Nemesis Theresiana*). Ta część zawierała postanowienia natury proceduralnej. Nie wprowadzono jednak prawnomaterialnych zasad zawartych w *Terezjanie*, zadowolając się nadal polskim prawem karnym materialnym, rozproszonym w wielu konstytucjach, wydanych przez sejm epoki przedrozbiorowej (przed 1772 r.)³⁷.

Kancelarie sądowe ziemskie i grodzkie działały jak przed 1772 r., lecz dokumenty sporządzano już z charakterystyczną intytulacją: *Cae-*

³³ Zgodnie z art. II traktatu rozbiorowego z 5 VIII 1772 r. zostały ustalone granice I rozbioru Polski. Ponieważ wskutek zmiany koryta Wisły część miasteczka Kazimierza leżała wówczas na prawym (austriackim) brzegu rzeki, zostało ono w całości wcielone do Austrii. W ten sposób granica państwowa polsko-austriacka przebiegała niemal u podnóża Wawelu. Wskutek energicznych protestów dyplomatycznych Polski we Wiedniu oraz zabiegów ludności i magistratu Kazimierza został on w całości zwrócony Polsce, a kasztelan krakowski odebrał od rajców kazimierzowskich przysięgę na wierność Rzeczypospolitej. J. Wawel-Louis, o.c., s. 44 i n.

³⁴ S. Grodziski, *Źródła prawa*, s. 176.

³⁵ Ibidem, s. 177 (własny przekład autora z języka niemieckiego). Mogły to być nawet normy prawa polskiego, ustanowione już po 1772 r.

³⁶ Ibidem, s. 178 i n.

³⁷ Kodeks ten, określony mianem *Halsgerichts-Ordnung*, zawierał w cz. I 54 artykuły, dotyczące głównie prawa formalnego, J. Wawel-Louis, o.c., s. 156 i n. oraz S. Kutrzeba, *Historia ustroju*, s. 237. Zob. też. S. Salmonowicz, *Prawo karne oświeconego absolutyzmu. Z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w.*, Toruń 1966, s. 47 i n.

*sarium Regium Iudicium in Regno Galiciae et Lodomeriae*³⁸. Trybunał lwowski otrzymał jednak uprawnienia sądu I instancji dla szlachty galicyjskiej, co uszczuplało dotychczasowe kompetencje ziemstw i grodów. Trybunał Królewski przejął także nadzór nad księgami publicznymi sądów ziemskich i grodzkich (*acta novae formae*)³⁹. Po dniu 4 VII 1774 r. sądy te miały nie przyjmować do rozpoznawania nowych spraw, ograniczając się jedynie do rozstrzygania spraw zaległych. W zamiarach Wiednia miało to doprowadzić do powolnego obumarcia polskich instytucji sądowych w Galicji⁴⁰.

III

Sądy ziemskie i grodzkie w Galicji działały do 1778 r. bez zmian, chociaż projektowano w ich miejsce utworzyć nowe sądy dla szlachty (*fora nobilium*)⁴¹. Sędziów ziemskich i grodzkich powoływał Trybunał Królewski we Lwowie. Nie wznowiły natomiast swojej działalności pod rządami Austrii sądy podkomorskie, chociaż nie wydano zakazu ich działalności⁴². Natomiast Trybunał Królewski we Lwowie ogłosił dnia 22 VI 1778 r. nową ordynację sądową dla Galicji (*modus manipulandi*). Została ona oblatowana w grodach oraz zatwierdzona przez Marię Teresę 20 XII 1778 r.⁴³ Utrzymano zarazem charakterystyczny dla prawa polskiego dualizm sądów szlacheckich I instancji, wyjmując spod kompetencji sądów grodzkich wszystkie sprawy kryminalne (*causae criminales*). Spod kompetencji sądów ziemskich wyjęto natomiast sprawy dotyczące zapisów i fundacji na cele dobroczynne. Ordynacja wprowadziła zasady permanentności działania oraz kolegialności w sprawowaniu sądów. Dla miejscowej szlachty nieprzerwana działalność sądów stanowiła zupełne novum, albowiem szlachta, zajmująca się zwykle zajęciami rolniczymi nie była przyzwyczajona do ciągłych posiedzeń w sądzie. Sądy ziemskie zamiast 4 sesji w roku miały obradować nieprzerwanie, natomiast sądy grodzkie miały rozpoznawać sprawy 2 razy w tygodniu (w poniedziałki i w piątki). Oba typy sądów mogły przyjmować do rozpoznania nowe sprawy, lecz w stosunkowo niewielkim zakresie⁴⁴. W skład sądu ziemskiego miało odtąd wchodzić 6 osób: po 2 sędziów, podsędków

³⁸ WAP Kr. Castr. Osv. nr 167, k. 495.

³⁹ *Historia państwa i prawa Polski*, t. III, s. 737-738 oraz S. Grodziski, *Historia ustroju*, s. 193.

⁴⁰ B. Grużewski, o.c., s. 108.

⁴¹ S. Grodziski, *Historia ustroju*, s. 189 oraz S. Kutrzeba, *Katalog krajowego archiwum*, s. 11.

⁴² S. Grodziski, *Historia ustroju*, s. 188.

⁴³ B. Grużewski, o.c., s. 91. Ordynacja weszła w życie z dniem 24 IX 1778 r.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 93 i n.

i aktuariuszy, wszyscy z głosem stanowczym. Ponadto w składzie sądu ziemskiego mogli zasiadać tzw. *iudices districtuales*, już uprzednio ustanowieni. Quorum wynosiło 4 osoby, które mogły być uzupełnione spośród komorników⁴⁵. W sądach grodzkich miał przewodniczyć podstarość z udziałem sędziego i pisarza grodzkiego (wszyscy na równych prawach). W razie braku kompletu orzekającego, składającego się z 3 osób w sądzie grodzkim mógł zasiąść wicesgerent lub subdelegat grodzki, lecz z głosem doradczym. Jak wynika z analizy akt sądu grodzkiego w Oświęcimiu, pod koniec omawianego okresu szlachta stroniła od udziału w zajęciach sądowych⁴⁶. Absencja szlachty oświęcimsko-zatorskiej mogła wynikać z protestu przeciwko aneksji obu księstw do Austrii.

Tymczasem dawne sądy prawa polskiego traciły nieuchronnie swoje kompetencje. Patent z 4 III 1780 r. przewidywał utworzenie we Lwowie Tabuli Ziemskiej (Krajowej). Po utworzeniu tej instytucji od 1 VII 1780 r. wszelkie wpisy dotyczące stanu prawnego nieruchomości szlacheckich wnoszono wyłącznie do ksiąg tabularnych z pominięciem ksiąg ziemskich i grodzkich⁴⁷. Tabula Ziemska w Galicji powstała na podstawie przepisów austriackiej ustawy hipotecznej (*Landtafelpatent*)⁴⁸.

Syn Marii Teresy, cesarz-reformator Józef II, będący za jej życia współregentem, po wstąpieniu na tron austriacki w 1780 r. dążył „dla dobra swoich ludów” do unifikacji systemu prawnego w krajach korony habsburskiej. Wierzył on w wszechwładzę normy prawnej i w to, że za pomocą przepisów pozwoli nadać rzeczywistości kształt zaprojektowany przez ustawodawcę. Zresztą żaden cesarz nie wydał tyłu norm partykularnych dla Galicji co Józef II⁴⁹. Na podstawie tajnego dekretu cesarskiego z 1783 r., który nie został oficjalnie promulgowany, nowy gubernator Galicji hr. Brigido wydał rozporządzenie zapowiadające zamknięcie sądów szlacheckich, działających wedle dotychczasowych reguł prawa staropolskiego. Początkowo miało to nastąpić dnia 1 XI 1783 r., jed-

⁴⁵ S. Kutrzeba, *Katalog krajowego archiwum*, s. 11.

⁴⁶ B. Grużewski, o.c., s. 97. W składzie sądu grodzkiego oświęcimskiego po 1778 r. oprócz wymienionych osób występował także podsedek. Na sesji 22 VII 1782 r. po raz ostatni składowi orzekającemu przewodniczył podstarość. Natomiast podczas sesji 14 IX 1782 r. sądowi przewodniczył sędzia grodzki. Od 23 VI 1783 r. sąd oświęcimski obradował jedynie w składzie dwuosobowym, tj. z udziałem sędziego grodzkiego i pisarza grodzkiego albo wicesgerenta. WAP Kr. Castr. Osv. nr 156, k. 486, 506 oraz nr 157, k. 457, 464.

⁴⁷ S. Grodziski, *Historia ustroju*, s. 191. Uszczuplenie kompetencji sądów grodzkich wpłynęło na ograniczenie częstotliwości sesji sądowych. Po 1781 r. sesje sądu grodzkiego w Oświęcimiu stały się znacznie rzadsze, niż wynikałoby to z postanowień ordynacji z 1778 r. albo z reguł prawa staropolskiego (sesje co 6 tygodni). WAP Kr. Castr. Osv. nr 156, k. 385 i n.

⁴⁸ M. Kański, o.c., s. 203-204 oraz J. Wawel-Louis, o.c., s. 213. Ustawa hipoteczna również została wydana 4 III 1780 r.

⁴⁹ S. Grodziski, *W Królestwie Galicji i Lodomerii*, Kraków 1976, s. 36.

nak z powodu braku kwalifikowanych sędziów i budynków sądowych polskie sądy miały — w świetle prawa — zaprzestać wszelkiej działalności od dnia 31 XII 1783 r.⁵⁰ Nie wszędzie te polecenia wykonano o wyznaczonym terminie, określonym jako ostateczny. Sąd ziemski czchowski odbył ostatnią sesję 30 III 1784 r.⁵¹, natomiast sąd grodzki oświęcimski dopiero 12 V 1784 r.⁵² Prawdopodobnie stosowanie polskich instytucji proceduralnych po 1784 r. wynikało z faktu, że dekret józefiński nie dotarł na czas do wszystkich istniejących jeszcze sądów prawa polskiego.

Do 1784 r. powszechnie stosowano w sądownictwie język łaciński (czasem polski), co było pozostałością systemu prawnego Rzeczypospolitej⁵³. Mimo patentu cesarskiego z 1 XII 1785 r. (sprolongowanego 1 XI 1790 r.) język łaciński, a nie niemiecki, pozostał nadal w użyciu w galicyjskim sądownictwie aż do 1848 r., tak jak był stosowany przed 1772 r.⁵⁴ Wpływ języka polskiego był w dalszym ciągu dość znaczny, ponieważ w rubrykach wpisów do ksiąg grodzkich oświęcimskich (a nie tylko na marginesie) spotykamy oprócz pojedynczych wyrazów także całe zwroty i zdania wpisane w języku polskim. Nierzadko również sentencje wyroków sformułowane były po polsku. Warto tu przypomnieć, że w latach 1564-1616 językiem urzędowym w obu księstwach był wyłącznie język polski, także w sądzie i urzędzie grodzkim⁵⁵. Dopiero konstytucja sejmu warszawskiego z 1616 r. wprowadziła tu — podobnie, jak w pozostałych częściach Rzeczypospolitej — język łaciński, jako obowiązujący w dokumentach urzędowych⁵⁶. Nigdy jednak nie została ona w pełni wcielona w życie,

⁵⁰ J. Wawel-Louis, *Sądownictwo w Królestwie Galicji (1784-1855)*, Przegląd Prawa i Administracji, t. XXIV, Lwów 1899, s. 351. Od 1 I 1784 r. zaprzestano także działalności instytucje „przejściowe” dla Galicji: Trybunał Królewski i Rada Apelacyjna.

⁵¹ M. Kański, o.c., s. 212 oraz S. Kutrzeba, *Katalog krajowego archiwum*, s. 12. Od 1784 r. na terenie Galicji działały nowe sądy dla szlachty (*fora nobilitium*).

⁵² WAP Kr. Castr. Osv. nr 157, k. 481-483. W ostatnim okresie działalności tego sądu często spotykamy formułę „in satisfactionem Caesareo Regii”. Po ustanowieniu sądów austriackich w Galicji uniwersał cesarski z 21 VIII 1784 r. objaśniał ich właściwość. Pilleriana, t. XII, nr XXV, s. 70-76.

⁵³ Konstytucja sejmu krakowskiego z 1543 r. nakazywała stosować język łaciński w sądownictwie, dopuszczając równocześnie możliwość stosowania języka polskiego. W języku polskim sporządzano na ogół formuły przysięg sądowych i zeznania świadków, VL I, f. 582.

⁵⁴ W. M. Bartel, o.c., s. 18 oraz M. Kański, o.c., s. 303. Zob. też. J. Wawel-Louis, *Sądownictwo w Królestwie Galicji*, s. 406 i n.

⁵⁵ Art. 8 I przywileju inkorporacyjnego z 26 III 1563 r., VL II, f. 658-661; A. Nowakowski, *Odrębności prawnoustrojowe Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego w latach 1564-1772*, *Studia Historyczne*, t. XXVIII, 1985, z. 4, s. 531-532.

⁵⁶ O pozwach i procesach księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego, VL III, f. 288. Po 1616 r. nadal znajdujemy wpisy sporządzone w języku polskim, np. w księgach sądu ziemskiego zatorskiego. WAP Kr. Terr. Zaf. nr 5, k. 8-9 (1622 r.). W języku łacińskim sporządzano głównie tytuły spraw i formuły procesowe.

czego dowodem jest fakt, że w 1638 r. komisja upoważniona przez sejmik ziemski zatorski dokonała przepisania i przekładu starych ksiąg sądowych z języka czeskiego na język polski, a nie na łacinę⁵⁷.

Na podstawie analizy treści nielicznych zachowanych dotąd ksiąg sądu grodzkiego oświęcimskiego z lat 1772 - 1784 można wnioskować, że w Oświęcimiu — podobnie, jak w pozostałych jeszcze istniejących sądach szlacheckich ówczesnej Galicji — w miejsce podstawowej dla procesu staropolskiego zasady ustności i jawności, wchodziła do praktyki zasada pisemności i tajności.

IV

Sądownictwo szlacheckie w Galicji — co dostrzegamy na przykładzie sądu grodzkiego w Oświęcimiu — oparte na prawie polskim działało w okresie przejściowym na pograniczu dwóch epok: świata feudalnego, rządzącego się odrębnymi prawami stanowymi oraz epoki bardziej racjonalnego i nowożytnego absolutyzmu oświeconego. Dawne prawo polskie było nadal instytucją atrakcyjną dla szlachty, skoro w 1775 r. dopuszczono nadal do stosowania w sądach, choć posiłkowo, prawo sąsiedzkie, czyli obowiązujące w Rzeczypospolitej⁵⁸. Jednak prawo to i jego instytucje nie mogły przetrwać konfrontacji z zapędami józefińskiego uniwersalizmu. Reforma i ordynacja sądowa z 1778 r. zawierała elementy nie dające się pogodzić z zakorzenionymi zwyczajami i tradycjami stanu szlacheckiego. Analiza instytucji prawnych w Galicji — w tym również działalności sądu grodzkiego oświęcimskiego w latach 1772 - 1784 — wykazuje bezzasadność poglądu, że upadek Polski pociągnął za sobą natychmiastowy zanik systemu prawnego dawnej Rzeczypospolitej. Normy prawa przedrozbiorowego utrzymały się w praktyce sądowej do połowy XIX w.⁵⁹.

⁵⁷ Na podstawie upoważnienia, zawartego w art. 56 konstytucji z 1638 r.: *Approbatio laudi i przepisanie ksiąg Oświęcimskiego i Zatorskiego Powiatów* (VL III, f. 954) przetłumaczono m. in. na język polski księgę sądu ziemskiego w Zatorze za lata 1440 - 1557. WAP Kr. Terr. Zat. nr 12.

⁵⁸ S. Grodziski, *Historia ustroju*, s. 135.

⁵⁹ S. Grodziski, *Źródła prawa*, s. 181 - 182.

